

НЕФОРМАЛЬНИЙ ПІДХІД ДО ОРГАНІЗАЦІЇ НАВЧАЛЬНО-ВИХОВНОГО ПРОЦЕСУ У ВОЛИНСЬКОМУ ЛІЦЕЇ

Зміст освіти – один із головних елементів у структурі процесу навчання, що конкретизується у системі знань, умінь і навичок, опанування якими закладає основу для розвитку та формування особистості учня. Отже, розгляд педагогічної системи Волинського ліцею автор розпочинає з висвітлення питань мети та змісту її освіти, що суттєво відрізнялися від загальноприйнятих стандартів.

Організація процесу навчання у ліцеї мала специфічний характер, що був зумовлений освітніми завданнями цього навчального закладу, а саме – наділити своїх учнів науковими знаннями, відповідними рівню розвитку тогочасної європейської науки, виховувати молоде покоління у любові до краю та повазі до праці. Стосовно форм організації навчального процесу, варто зазначити, що основною тут була класно-урочна система занять. Навчальні програми ліцею являли собою спробу поєднання гуманітарних і природничо-математичних дисциплін. Крім того, прагнення засновників закладу перетворити його в університет викликало бажання викладачів розробляти навчальні програми із предметів, які викладалися в ліцеї, близькими до університетських.

Отже, система організації навчання і виховання Волинської гімназії (ліцею) була досить цілісна і мала в своєму здобутку прогресивні ідеї європейського рівня в галузі педагогіки. Серед них такі як:

- виключне і поглиблене вивчення мов на початковому етапі навчання (4 роки);*
- парне викладання предметів за принципом спорідненості (польська і латинська мови) та асоціативності (італійська мова і музика);*
- введення до курсу навчання окремими предметами історії, географії, права і політичної економії;*
- наявність низку надобов'язкових предметів, що розвивали здібності учнів (прообразів сучасних факультативних занять): мінералогія, бібліографія, архітектура, військове будівництво;*
- додаткові заняття верховою їздою, малюванням, фехтуванням, плаванням та ін. у вільний від занять час;*
- різноманітна краєзнавча діяльність вихованців гімназії (ліцею) під керівництвом викладачів;*
- світський характер викладання.*

Kolyadenko S.M.

INFORMAL APPROACH TO ORGANIZATION OF THE EDUCATIONAL PROCESS IN VOLYNSKIY LYCEUM

The sense of education-on of the main part in structure of educational process that is specified in knowledge system, skills and abilities, mastering which lays the foundation for development and the formation of student's personality. So, pedagogic system review of the Volyn Gymnasium(Lyceum) the author begins by covering questions of purpose and content of it's education, what significantly different from

generally accepted standards. The organization of the educational process at the Lyceum was of a specific character. It was caused by the educational tasks of this institution, namely to provide its students with scientific knowledge appropriate to the level of European science development, to educate the young generation in love to their native land and respect for work. Regarding the forms of organization the educational process, it should be noted that the main form of its organization was the classroom lesson system. It should be noted that Lyceum educational programs was the attempt to connect humanitarian, natural and mathematical science. In addition the inspirational of the founders of the institution transform it in to university, aroused the desire of the teachers to create educational programs in the subjects taught at the Lyceum, close to university. So, the system of organizing the education of the Volyn Gymnasium (Lyceum) was quite holistic and had progressive ideas of the European level in the field of pedagogy. These include:

- in-depth language learning at the initial stage of study (4 years);*
- paired teaching of subjects on the principle of affinity (Polish and Latin) and associativity (Italian language and music);*
- introduction into the course of study some separate subjects: history, geography, law and political economy;*
- the presence of a number of necessary subjects that developed students' skills (prototypes of modern elective classes): mineralogy, bibliography, architecture, military construction;*
- additional riding, drawing, fencing, swimming, etc. In spare time;*
- various local activities of pupils under the teachers guidance;*
- the secular nature of teaching.*

Зміст освіти — один із головних елементів у структурі процесу навчання, що конкретизується у системі знань, умінь і навичок, опанування якими закладає основу для розвитку та формування особистості учня. Отже, розгляд педагогічної системи Волинського ліцею доцільно розпочати з висвітлення питань мети та змісту її освіти, що суттєво відрізнялися від загальноприйнятих стандартів.

Організація процесу навчання у ліцеї мала специфічний характер, що був зумовлений освітніми завданнями цього навчального закладу, а саме — наділити своїх учнів науковими знаннями, відповідними рівню розвитку тогочасної європейської науки, виховувати молоде покоління у любові до краю та повазі до праці. Відповідно до цих завдань було визначено зміст та організацію навчання. Прагнення поєднати в одному навчальному закладі три ступені освіти (початкову, середню та вищу) визначало зміст навчання і спричиняло певний розподіл на класи. За планом Коллонтая гімназія мала 4 нижчих і 3 вищих класи. У нижчих класах навчалися 1 рік, у вищих — два; повний курс навчання тривав 10 років і, незважаючи на постійний розвиток та вдосконалення навчальних програм, він залишався незмінним.

Початкові класи були аналогом повітової школи і їх учні займалися, в основному, вивченням мов — польської, латинської, французької, російської, німецької, грецької; їх доповнювали географія з елементами історії, початкові відомості з арифметики. Навчальний тиждень тривав 20 годин, з яких 85 процентів часу (17 годин) відводилося саме мовам. Кожний курс у вищих класах складався з пари предметів, яка викладалася 2 роки: I — математика і сучасна історія з географією; II — фізика і право; III — хімія та історія з літературою. Крім обов'язкових предметів, були ще й надобов'язкові, на які

відводилося 10 годин на тиждень. Серед них були бібліографія, сучасна граматики, нумізматики, мінералогія, англійська мова. Потім були введені курси історії наук і мистецтва, археології, палеографії, логіки, східних мов та італійської мови. Після занять учні за власним бажанням могли займатися малюванням, співами, музикою, танцями, верховою їздою.

Стосовно форм організації навчального процесу, варто зазначити, що основною тут була класно-урочна система занять. Сучасна педагогіка дає визначення уроку як організаційної форми навчальної роботи в школі, при якій учитель у рамках точно встановленого часу з постійним складом учнів одного віку за твердим розкладом вирішує певні навчально-виховні завдання. Розглянемо класно-урочну систему ліцею відповідно до визначених вимог. Одну з них, чітку визначеність класних занять у часі, було окреслено в Статуті (зранку з 8⁰⁰-10⁰⁰, після обіду з 14⁰⁰-16⁰⁰, крім вівторка і четверга). Регламентувався не тільки початок і кінець класних занять, а й розклад предметів, про що вже згадувалося вище. Щодо вимог постійного складу учнів та однакового вікового рівня вихованців (з 8 років), то їх дотримувалися постійно.

Крім того, Чацький хотів заснувати інститут для підготовки гувернанток, в якому мали навчатися 24 кандидатки (від 8 до 9 років) з бідних сімей, котрі відбиралися маршалками по дві з кожного повіту. Курс навчання повинен був тривати 9 років. Дівчатам викладалося більше 20 предметів, серед яких була відсутня педагогіка, що на наш погляд не давало потрібного професійного спрямування в підготовці майбутньої гувернантки. Цей пансіон знаходився би під опікою імператриці, як і всі жіночі гімназії в Росії. Це починання підтримували Коллонтай та Чарториський.

Від самого початку Т. Чацький почав вживати заходів до здобуття самостійності навчального закладу від Віденського університету. За його планом необхідно було досягти: 1) збільшення кількості предметів викладання; 2) здобуття права видачі кваліфікаційних дипломів; 3) звільнення учнів старших класів від служби в армії; 4) права екзаменування кандидатів; 5) забезпечення доступності навчання всім верствам населення без винятку (в тому числі дітям греко-католицького духовенства, які були позбавлені можливості вчитися в світських школах, а вони склали 25 процентів учнівської популяції в краю).

Варто зауважити, що навчальні програми ліцею являли собою спробу поєднання гуманітарних і природничо-математичних дисциплін. Крім того, вони були свого роду експериментом, який згодом можна було поширити на інші навчальні заклади Віленського округу. Кременецькі навчальні програми не можна вважати досконалими, що пояснюється невизначеністю положення цього закладу. Намір його творців полягав у швидкому перетворенні гімназії в новий університет. Тому вони і пропонували програму навчання, яка була б близькою до університетської. Це, в свою чергу, викликало певні недоліки в організації навчання. Порушувалася наступність у навчальних планах нижчих і вищих класів, і цей розрив долався лише завдяки напруженій праці викладацького колективу, шляхом додаткових лекцій, вдалим використанням навчально-матеріальної бази.

Всебічне висвітлення навчально-виховного процесу ліцею включає розгляд методики проведення навчальних занять, принципів і засобів навчання. У сучасній педагогіці принципи навчання виступають як необхідні умови, які сприяють підвищенню якості педагогічної діяльності. Відповідно до головних

компонентів навчання (завдання, зміст, методи та форми організації, результат) педагогічна наука виділяє такі навчальні принципи: принцип виховуючого навчання, принцип зв'язку навчання з життям, принцип науковості освіти, принцип систематичності і системності навчання, формування позитивної мотивації навчально-пізнавальної діяльності, активності та самостійності учнів, принцип індивідуального підходу до учнів у навчанні, принцип наочності, міцності засвоєння знань, умінь, навичок; принцип оптимізації навчального процесу. Багато з них були добре знайомі педагогам Волинського ліцею.

Що стосується організації виховного процесу у Волинському ліцеї, то слід зазначити, що виховання не розглядалося окремо від навчання, а було спрямоване на гармонійний розвиток учня. Саме у формуванні особистості, яка б мала глибокі знання та міцні моральні принципи, вбачали викладачі остаточну мету своєї діяльності, до якої їх зобов'язувало суспільство.

Характеристичні ознаки змісту навчальних предметів, тенденції у їх викладанні та виховний вплив на учнів, перш за все, можна простежити на прикладі вивчення у ліцеї гуманітарних дисциплін, насамперед мов і літератур.

На поглиблене вивчення польської, латинської, російської, французької, грецької, німецької мов у Кременці відводилося 4 роки навчання. Два перших предмети викладалися по 5 годин на тиждень (більше, ніж в інших навчальних закладах), чотири з яких ставилися в розкладі попарно, наприклад, з 8⁰⁰–10⁰⁰ або з 14⁰⁰–16⁰⁰. Протягом усього періоду існування закладу програми з цих предметів практично не змінювалися. Від часів єзуїтів польська мова завжди викладалася разом з латиною. КЕН теж не змінила цього порядку. Навіть підручник, за яким відбувалося навчання, мав назву «Польсько-латинська граматики» О. Копчинського. Саме у такий спосіб велося викладання цих дисциплін і у Волинському ліцеї. Серед її викладачів було двоє відомих вчених-полоністів – А.Фелінський¹ та Ю.Корженевський. Перший розробив програму навчання польській мові та літературі в своїй праці «Спосіб викладання лекцій польської літератури в Кременці». Ця програма, розроблена у 1819 р., була подібна до програми курсу «Вимови і поезії» шкіл КЕН. Фелінський вважав, що основна мета навчання – досягти грамотності письма і опанувати вміння висловлювати власну думку, що, між іншим, актуально й у контексті сучасного навчально-виховного процесу. До того ж, уроки мови і літератури повинні були сприяти розвиткові літературних здібностей талановитих учнів.

Програма складалася з трьох частин: шкільні вправи, домашні завдання та курс літератури. Перша включала лекції і аналіз кращих творів польських письменників, перевірку домашніх робіт учнів. Друга пропонувала самостійну роботу під наглядом кращих учнів над письмовими або усними вправами. Це могли бути переклади світових класиків польською мовою, написання творів на теми суспільного життя, культури, історії народу. Таким чином, учнів привчали працювати самостійно. Вчитель був зобов'язаний допомогти їм, а також відібрати кращі твори для друкування в місцевих часописах. Курс літератури був копією програми риторики і поезики КЕН. Була лише одна суттєва відмінність: більше уваги приділялося не стародавнім авторам, а сучасній польській літературі.

¹Фелінський Алоїз (1774–1823) — видатний драматург, автор трагедії «Барбара Радзівіловна»

Вивчалися твори І. Красицького², А. Нарушевича³, Г. Коллонтая, Т. Чацького, І. Потоцького та ін. Передбачався зв'язок мовознавства із стилістикою та поетикою. Фелінський наполягав на тому, щоб, розглядаючи твори письменників, учні зосереджувалися на своєрідності мови автора, порівняльному аналізі мовних засобів у творах письменників різних епох. Ці вправи давали можливість учням прослідкувати еволюцію та збагачення польської мови. На заняттях з поезики учнів знайомили з витокami поезії, будовою вірша, кращими творами класичної поезії.

А. Фелінський розробив навчальний план, яким користувалися впродовж всього існування Волинського ліцею. В нижчих класах учні займалися мовленням і письмом, штудіювали основні положення граматики і стилістики, далі вивчався курс «Вимова і поезія». В останніх класах чільне місце відводилося розгляду сучасного літературного процесу. Велику увагу Фелінський приділяв підручнику як засобу навчання. Він вважав, що в ньому повинні бути відображені основи граматики, стилістики, декламування, а також теоретичні та історичні аспекти літературознавства, що ілюструвалися кращими поетичними та прозаїчними творами.

Саме так був побудований підручник Ю. Корженевського «Курс поезії», виданий у Варшаві у 1829 р. В ньому пропонувалося в I-III класах вивчати граматику, в IV – стилістику, історію мови на основі письмових та усних практичних вправ. В старших класах (V-VII) навчальний матеріал поділявся на дві частини: письмові вправи з мови, відомості з історії польської літератури. Основними видами робіт були лекції, вправи, декламація. В останньому класі викладання літератури повинно було поєднуватися з елементами логіки. Ліберальні погляди автора суттєво позначилися на змісті курсу літератури. На його думку, поезія повинна виховувати читачів, впливати на їх розум і почуття. Всю літературу Корженевський поділяє на класичну (Гомер, Вергілій, Мільтон); романтичну (Тассо); комічну (Вольтер). Крім того, він уперше підносить значення таких жанрів, як романс, повість, легенда. Ю. Корженевський, по суті, став першим теоретиком романсу. Автор доволі вільно трактує нормативну поетику. З трьох класицистичних едностей він визнає тільки єдність дії. На високому професійному рівні Корженевський дає аналіз новаторських починань Шекспіра, Шиллера і робить висновок, що основна мета трагедії – дидактична, а тому творець цього жанру повинен бути людиною всебічно освіченою. Серед авторів польської трагедії на перше місце він ставить Я. Кохановського⁴, Ю. Немцевича⁵, а найкращою вважає трагедію А. Фелінського «Барбара Радзівіловна». Основне ж завдання комедії, за Ю. Корженевським, – виховання через сміх. Серед польських авторів комедії він виділяє Ф. Богомольця⁶, Ф. Заблоцького⁷. Отже, можна сказати,

²Красицький Ігнацій (1735–1801) – польський письменник епохи Освітлення, автор комедій, байкар, сатирик.

³Нарушевич Адам (1733–1796) – історик, поет королівського двора Польщі, автор «Історії польського народу».

⁴Кохановський Ян (1530–1584) – польський письменник періоду Ренесансу, автор першої трагедії в польській літературі «Рада грецьких послів».

⁵Немцевич Юліан (1758–1841) – письменник та громадський діяч, автор політичної трагедії «Повернення посла».

⁶Богомолец Франтішек (1720-1784) – польський письменник, публіцист, поет, видавець.

що «Курс поезії» являв собою оригінальне поєднання класичної теорії літератури та історії тогочасної літератури з визначенням ролі рідної мови в історико-літературному процесі.

Викладалися в Кременецькій гімназії також грецька мова і література. Перелік авторів для вивчення був досить обмеженим — Анекреонт, Гомер, Платон, Езоп, Демосфен, Плутарх, Геродот. Навчання будувалося за граматику Вуттмана, виданою в Берліні у 1805 р. Цей предмет викладав магістр філософії М.Юрковський. У 1830 р. в Кременці почав друкуватися створений ним «Словник грецько-польський та польсько-грецький». Йому належить також авторство «Грецької антології» — підручника, написаного спеціально для учнів Волинського ліцею.

До складу предметів гуманітарного циклу входили російська мова і література. Коллонтай у своєму листі до Чацького у 1804 р. писав: «Російська мова є мовою влади. Тому треба, щоб молодь вивчала цю мову». І далі «Мова (російська — К.С.) стала для нас потрібна не тільки тому, що є мовою влади, а й тому, що є мовою слов'янського народу, який займає найпоширеніші території в Європі та Азії»⁸.

Матеріал цього курсу у початковій школі розподілявся таким чином:

I клас — російська абетка, назви літер, зміна голосних, загальна характеристика мови, навчання письму і читанню;

II клас — частини мови, граматичний аналіз, переклад російською текстів;

III клас — лінгвістичний аналіз творів кращих російських авторів;

IV клас — теорія трьох стилів, вправи з вимови і перекладу російської мови на польську і навпаки.

Вивчення російської мови в гімназії повинно було узгоджуватися з викладанням інших мов. Тому базовим підручником стала «Польсько-латинська граMATика» О. Копчинського. Прикладом взаємозв'язку між мовами може бути те, що для перекладів використовувалися однакові тексти. У 1809 р. в Почаєві була видана «Грамматика русского языка в пользу польского юношества в Вольнской гимназии» М. Бутовського.

Аналізуючи структуру і зміст вищеназваних програм, можна зробити висновок: навчання мало на меті не тільки надати учням можливість спілкуватися іншою мовою, але й передбачало формування у них вмінь граматичного і стилістичного аналізу вибраних текстів. Слід зауважити, що після цього йшов 2-річний курс російської літератури. Отже, можна твердити, що «мовна школа» готувала учнів до курсу літератури, який був введений Чацьким у 1807/1808 н.р.

Існував розподіл програми на три роки навчання: перший — вивчалася граMATика, мовлення і письмо; другий — твори російських письменників М. Ломоносова, О. Сумарокова та ін. Наступного року вивчався героїчний епос, а у 1809/1810 н.р. були введені лекції з драматургії. З 1810/1811 н.р. запроваджувався курс давньої літератури, а 1812/1813 н.р. — російська палеографія. Викладання російської літератури у 1816 році починалося з історико-порівняльної характеристики російської і польської мови, за чим слідувало роз'яснення різниці між ліричним віршем, оповіданням та драмою.

⁷Заблоцький Франтішек (1752-1821) — польський письменник, автор комедій "Любельський лікар" (1781), «Жонатий філософ» (1781) та ін.

⁸ Коллонтай Г. Листована кореспонденція з Т.Чацьким. Краків. 1844. Т.II. С. 358, 305.

Крім вже зазначених мов, у ліцеї викладалася англійська, яка була тісно пов'язана з вивченням класичної літератури Англії (Т. Робертсон, Ф. Мілтон, Р. Шерідан, В. Скотт). Італійська мова вивчалася у поєднанні з музикою. Французьку та німецьку мови багато учнів опанували вдома. Навчальним посібником з останньої слугувала німецько-польська граматики викладача ліцею А. Малавського. Автор використовував для ілюстрації новітню літературу напряму «Sturm und Drang» («Бурі і Натиску»), до якого належали Р. Клейст, Г. Лессінг, В. Бюргер, Д. Херберт. Вивчення французької мови було даниною моді. Але час на неї відводився обмежений з огляду на те, що в багатьох сім'ях гувернерами були французи.

Отже, на відміну від інших навчальних закладів того часу, у Волинському ліцеї пріоритетним було вивчення мов, до чого прихильно ставилися в учнівському середовищі. У 1830 р. польську мову штудіювало 60 слухачів; латинську – 56; російську – 53; грецьку – 26.

Окрім того, велику увагу творці Кременецького навчально-виховного закладу звертали на викладання історії й географії. Причому, якщо у Віленському університеті ці дисципліни було занедбано, то в Кременецькому ліцеї одним із найважливіших предметів була загальна історія, для викладання якої був запрошений випускник Краківської Академії Карол Міровський. Для нього Коллонтай розробив спеціальну інструкцію «Rada dla Pana Mirowskiego jakim sposobem najpozyteczniej dawac mozna historie i geografie w szkolach publicznych» («Поради для пана Міровського, яким корисним способом можна викладати історію і географію в публічних школах»). Коллонтай писав, що у викладанні основну увагу треба приділяти історії Вітчизни. Потім належало розповісти про історію держав Європи. Стародавня історія повинна викладатися в кінці курсу. Крім того, Коллонтай зазначав, що у викладанні історії треба уникати бездумного запам'ятовування. Учень повинен сприймати матеріал розумом, а не механічно.

Гімназійні документи свідчать, що Міровський дотримувався певного порядку викладання: спочатку – сучасна історія, а на другий рік – стародавня, що, на нашу думку, свідчить про своєрідний підхід до методики викладання цього курсу, коли учні застосовують поняття сучасних історичних реалій у контексті минулих подій. Однак він акцентував увагу учнів на політичних подіях, що заважало висвітленню інших сторін розвитку суспільства. Міровський наполягав, щоб учні досконало володіли фактологією. Тому вихованці були прекрасно обізнані з подіями минулого, але не виробляли історичного мислення. Міровський дотримувався традиційного навчання, не розуміючи новітньої концепції історії.

Його спадкоємцем в гімназії став Ю. Лелевель – видатний історик того часу. Він не без підстав вважав, що історія несе в собі багатий виховний потенціал, тому повинна бути знана кожним. Історія, на його думку, включає все, що колись відбувалося з людьми, і тому при її викладанні треба звертати увагу не лише на політичні події, суперечки династій або війни, але і на господарство, правознавство, звичаї, науку, освіту. За Лелевелем, вчитель повинен показувати учням безперервний ланцюг причин і наслідків, виділяти головне і закономірне в історичному процесі. Він твердив, що тільки тоді можна добре пізнати історію будь-якого народу, коли знаєш і розумієш причини його народження, піднесення, ослаблення, занепаду і відродження. Концепція Лелевеля знайшла підтримку серед генерації молодих науковців і вчителів історії.

Серед них був його наступник Ю. Улдинський⁹. В своїй діяльності він спирався на найновішу літературу, дотримувався історичної правди, турбувався про виховний бік свого викладання. За методикою Улдинського, вивчення історії починалося з підручника Бредова, де висвітлювалися події у Вавілоні, Персії, Асирії, країнах Малої Азії. Далі розглядалися події у Греції і Римі, а потім – середньовічна і сучасна історія (до XVII ст.). Перший цикл був розрахований на 3 роки; другий – на 2; третій – знову на 3. Система викладання Улдинського була досить оригінальною. Спочатку учнів ознайомлювали з тезами лекцій, на заняттях же цей матеріал розглядався набагато ґрунтовніше і кращі учні доповнювали свої конспекти, а потім, користуючись текстом лекцій і своїми нотатками, опрацьовували матеріал до кінця. Їхні напрацювання використовувались іншими вихованцями, які переписували ці конспекти або вчили за ними. Крім того, учні готували так звані «загальні риси» – різновид конспекту, що містив хронологію важливих історичних подій.

Слід зазначити, що з 1825 р. єдиною дозволеною для викладання в навчальних закладах історією стала російська. У 1825/26 н.р. в школах був уведений новий підручник І. Кайданова, який був перекладений у Вільно польською мовою. Автор вважав росіян «главным народом мира». В цьому ж дусі велося викладання. Курс ділився на три періоди:

- 1) до часів князя Володимира;
- 2) феодалні часи і монголо-татарська навала;
- 3) до часів правління Івана Грозного.

Характерним є те, що у Вищій Волинській гімназії історія викладалася не у поєднанні з іншими дисциплінами, а як окремий предмет. З 1823/24 н.р. історія була введена і в програми повітових шкіл.

Так само, як історію, кременчанам вдалося виділити в ранг окремого навчального предмету і географію. Завдяки Т. Чацькому, Ю. Лелевель у 1809 р. організував у Кременці викладання географії як самостійного курсу. Однак Лелевель як професійний історик більше уваги приділяв історичній географії, насамперед, давній. Свій курс Лелевель розпочинав зі вступу, де йшлося про еволюцію поглядів на пізнання про Землю від Гомера до Геродота. В перші два роки викладання географії учням давався короткий опис Європи. У 1810 р., крім загальних відомостей, вивчали географію Росії, Швеції, Данії. В другому класі окремо виділялися матеріали про Королівство Польське. В третьому учнів знайомили з державами Азії та Африки, а в четвертому – Америки. Далі програма ускладнювалася. Вводився I розділ «Географії» Я. Снядецького з даними про Землю як головну планету та про способи визначення часу. У 1819 році викладання географії істотно змінилося, чому сприяло видання у Кременці навчального посібника Улдинського «Давня географія з погляду сьогодення», що складалася з таких розділів:

- загальні відомості про світ, континенти, географічний опис Європи (ріки, озера, гори, міста та містечка);
- відомості про Азію, Африку, Америку, Океанію;
- фізична географія Землі (клімат, пори року, стан води в річках, народи та їх звичаї); особлива увага приділялась краєзнавству, торгівлі, релігії.

⁹ Улдинський Юзеф (1792–1863) – закінчив Віленський університет зі ступенем магістра права, викладав в Подільській гімназії, з 1818 р. працював у Кременці.

Курс предметів складався так, що вивчення географії та історії давало учням уяву про навколишній світ та закономірності суспільного розвитку, що сприяло зацікавленості в оволодінні суспільно-природничими дисциплінами. У 1830 р. на кафедрі сучасної історії і географії навчалося 79 учнів: російської історії – 33.

Варто особливо наголосити, що творцями Кременецької гімназії (ліцею) було запроваджено вивчення курсу права. Російські школи нічого подібного не мали. Вивчення права велося за підручником Я. Стройновського (1785 р.). Навчання праву у закладі було організоване за зразком малого університетського відділення. До навчальних циклів входили розділи: тогочасна статистика, польсько-литовське право, римське, російське право. На I курсі (1-е двохріччя) займалися природним правом, політичним і міжнародним. Викладання починалося зі вступу, в якому пояснювалася правова термінологія. Потім надавалися відомості про:

- 1) обов'язки людини перед собою;
- 2) обов'язки перед Богом;
- 3) обов'язки людини як члена суспільства.

Міжнародне право було поділено на II розділи: 1) війни та укладення мирних угод; 2) міжнародні зв'язки та угоди, посли та їх роль у міжнародному співробітництві. В свою чергу, державне право включало III частини: особисте право громадянина; торгівельне право; судовиробництво.

На II курсі (2-ге двохріччя) додавалася політична економія. За традицією вона викладалася за двома різними системами: доктора Я. Сея і А. Сміта. Існувало два підручника А. Сміта і Я. Стройновського. Курс поділявся на 4 частини: виробництво та розподіл товарів народного вжитку; гроші; вартість товару; прибуткова організація виробництва. У 1830 р. на кафедрі державного права навчалося 19 слухачів, на кафедрі політичної економії – 9.

Якщо гуманітарні науки займали велику частину програми і це нікого не дивувало, то, посиляючись на абстрактність, багато візитаторів ставили під сумнів доцільність викладання в навчальних закладах математики, геометрії, фізики, хімії та багатьох інших точних наук. Проте у Волинському ліцеї наявними були майже всі ці предмети. У початкових класах викладалася арифметика за підручником Ю.Чеха. I і II клас вивчав основи арифметики. В III класі надавалися відомості про квадратні порівняння, пропорції, властивості простих геометричних фігур. Учні IV класу знайомилися з основами алгебри і тригонометрії.

Курс математики в старших класах складався з 3 частин: практичної геометрії, теоретичної геометрії та геометрії площини. На першому курсі (1-ше двохріччя) вивчалися геометрія та тригонометрія, а на другому курсі – алгебра і логіка. У звітних матеріалах закладу за 1809–1816 рр. зазначається, що учні I курсу першого року навчалися за тією самою системою, що існувала з 1805 року, учні другого року вивчали геометрію ліній і кривих. Крім того, вони слухали курс логіки, який включав в себе практичну і методичну логіку. При цьому використовувався підручник «Елементарна логіка», котра була написана для гімназій російської держави і видана у Харкові під опікою Людвіка Генриха Якоба.

На II курсі (2-ге двохріччя) викладалася фізика, на яку відводилося 10 годин на тиждень: 4 рази по 2 години і 2 рази по 1 годині. На заняттях давалися відомості про властивості фізичних тіл, силу тяжіння, кристалізацію, тепло, воду, повітря. Досліджувався принцип роботи барометра, вчили вимірювати висоту,

силу вітру. Давалися відомості про рух та його різновиди. Ознайолювали з теорією рівноваги, розподілу сил, падіння тіл. До фізики приєднувалася фізична географія, що викладалася на I курсі. На II курсі програма ускладнювалася поясненням природи електричного струму, магнетизму, гальваніки. На високому рівні проводилися заняття з хімії, що відбувалися в добре обладнаній лабораторії. Ботаніку і зоологію викладав відомий учений Вілібард Бессер¹⁰, а потім його учень Антоній Анджеєвський.

Ще більшої ваги набули точні науки після затвердження Міністерством освіти 27 липня 1807 р. проекту створення у Кременці школи механіків, землемірів і геометрів¹¹, керівником якої став Ф. Залівський, нагороджений золотою медаллю від короля Станіслава Августа за роботу «Опис машин». Т. Чацький вважав його найславетнішим механіком того часу.

Викладання предметів у школі відрізнялося від загального курсу гімназії/ліцею. До програми входили арифметика і геометрія Евкліда (I курс); практична механіка (II курс). У 1812 р. усіх слухачів було поділено на три відділення. Одних знайомили з геометрією, інших з теорією механіки, яка поділялася на статику, динаміку, гідростатику, гідродинаміку, загальну теорію машин. У 1816 р. навчальний процес включав вже дві частини: теоретичну і практичну. Перша складалася з арифметики та теоретичної геометрії. Практична геометрія (креслення) відносилася до другої частини.

Що стосується практичної механіки, то вона мала свою специфіку викладання залежно від мети курсу. Перший курс передбачав ознайомлення з інструментами та деталями машин, виготовлення моделей машин і механізмів, другий – виготовлення діючих моделей машин за допомогою схем.

Учні школи геометрів займалися топографічним кресленням і вивченням особливостей географічних карт. На першому році навчання вони малювали географічні карти різних провінцій, копіювали карту Волинської губернії, що складалася з 6 аркушів, яку потім вчилися зменшувати в масштабі. На другому курсі учні виготовляли економічні карти регіону, складали плани місцевості. У 1819 р. додатково був введений курс практичної геометрії стосовно топографії. У 1830 р. на кафедрі топографічного малюнку навчалося 22 слухачі; практичної геометрії – 11; технології – 25; механіки – 10; фізики – 44; хімії – 18; зоології – 6. Отже, очевидно, що вищезазнані точні науки міцно увійшли до навчально-виховного процесу кременецького Волинського ліцею.

З виключною увагою в освітніх закладах Росії ставилися до викладання релігії. Треба зазначити, що в Кременці Закон Божий як навчальний предмет викладався у святкові дні для учнів римсько-католицької віри та окремо для учнів православного віросповідання, що свідчить про прагнення організаторів закладу закріпити світський характер свого навчального закладу.

¹⁰Бессер Вілібард Юзеф Готтліб (1784–1842) – видатний ботанік-флорист першої половини XIX ст. Закінчив Краківський університет. З 1809 р. викладав у ліцеї зоологію, ботаніку і був директором ботанічного саду. Багато зробив для дослідження флори і фауни Волині, Поділля і Галичини. З 1824 р. викладач Київського університету.

¹¹ Указ № 22.527 від 27 липня 1807 р. «Об учреждении при Волынской гимназии школы Землемеров» (див. додаток А.11). Сборник постановлений по Министерству народного просвещения. С-Пб. 1864. С. 425–427.

Завершуючи огляд навчальних дисциплін Кременецької гімназії (ліцею), варто згадати про так звані надобов'язкові (5–10 годин на тиждень) предмети – мінералогію (36 слухачів), бібліографію та сучасну граматику (5 слухачів), архітектуру та військове будівництво (21 слухач). Крім цього, у вільний від занять час учні могли займатися додатково музикою, верховою їздою, гімнастикою, фехтуванням, плаванням, танцями. В гімназії існували курси малярства і каліграфії, теоретико-практичної агрономії, гігієни.

Лекції з малювання і музики були індивідуальними і платними. Програма з малювання була дуже різноманітною – від каліграфії в нижчих класах до архітектури – у вищих. Для викладання Т. Чацький запросив вихованців Віденської Академії Грасса і Лампа. Але задавав художній тон у гімназії, запрошений зі Львова у 1806 р., вчитель малювання Юзеф Пітсхман (1758–1834). Своїм талантом він завоював любов і повагу учнів. Вже у 1807 р. на його курсі навчалось 152 слухачі.

Художні студії проводилися 3 рази на тиждень по 1 годині. Вів їх Фелікс Сапальський. Поступово вони стали називатися школою малюнків. Учні сягали в малюванні до такого рівня майстерності, що багато з них потім працювали вчителями в школах округу. Найбільшого визнання як маляр здобув Ян Ксаверій Каневський, котрий став видатним літографом ХІХ ст.

У проспекті лекцій за 1821/22 н.р. знаходимо дані про те, що по три години на тиждень проводилися заняття з основ архітектури, які охоплювали загальні проблеми будівництва, засади геометрії та її застосування в архітектурі. Тут же обговорювалися елементи будівництва громадських і приватних будівель, а також складання будівничого кошторису.

Також зазначається, що в гімназії проводилися заняття з музики, співів, танцю. Завдяки внескам обивателів вдалося закупити музичні інструменти і створити учнівський оркестр, яким керував колишній диригент імператорського театру Я. Лензі. Грі на скрипці навчали В. Вайер і Я. Ролле; співам – Ю. Ваняушек. Бали і карнавали, які проводилися в Кременці, вимагали від учнів вміння танцювати, тому балетмейстер Варшавського театру Ф. Шланцовський проводив платні курси танцю.

Протягом навчального року проводилися 16 балів і карнавалів під наглядом дирекції і батьків. На бал мав право прийти тільки той учень, який за тиждень не отримав жодної догани. До того ж, в них брали участь лише заможні учні, котрі могли заплатити за вступну карту 35 злотих. Учні були в мундирах, при шпагах. На свята запрошувалися мешканці міста.

До гімназії запрошувалися з концертами видатні артисти, зокрема у 1818 р. віолончеліст М. Ловчинський та контрабасист А. Далл'Осс. Виступали у Кременці відома італійська оперна співачка Каталані та видатний скрипаль-віртуоз Карол Ліпінський. Карнавали часто закінчувалися фейєрверками на горі Королеви Бони, котрі організовував А. Анджеєвський з учнями.

Найбільше учням подобався великий пікнік, що відбувався в кінці кожного року як вияв вдячності молоді сім'ям, котрі гостинно приймали їх у себе. Також приваблювали учнів походи у травні. Вихованці збиралися в групи та мандрували в гори разом із викладачами та батьками, проводили там цілий день до вечора. Цікавим є той факт, що під час таких походів учні виявляли особливу любов і повагу до викладачів, підхоплюючи їх на руки, підкидаючи догори з криками: «Віват, Ярковський», «Віват, Улдинський...» тощо.

Не залишалося поза увагою і фізичне виховання ліцеїстів. Вихованці займалися легкою атлетикою (біг), фехтування, плаванням. Особливу увагу Чацький приділяв організації змагань серед учнів ліцею, вважаючи, що без нагород заняття спортом не мають сенсу. Фехтування завжди вважалося національним спортом поляків. Як предмет викладання воно було запозичене засновниками ліцею з шкіл КЕН. Заняття проводив француз С. Роуссел. Плавання як предмет викладання було вперше введено в Кременецькому ліцеї. На початку, коли ще не було викладача, з числа учнів вибиралися ті, що вже вміли плавати, і під їх опіку віддавалися інші. Тільки у 1808 році у штат викладачів був уведений вчитель плавання (Ю. Доткович), який навчав плаванню в річці Случ у спеціально обладнаному місці. З 9 березня 1808 року в ліцеї були введені заняття з верхової їзди, які до 1820 року проводив Карол Аудіберт. Потім його змінив Станіслав Ольшанський.

Волинська гімназія/ліцей, як кожний навчальний заклад, що прагнув здобути престиж і визнання в людині, великого значення надавала всебічному розвитку вихованців, хоча, варто зазначити, це було, в основному, привілеєм аристократів і заможних верств населення. Отже, система організації навчання виховання Волинської гімназії (ліцею) була досить цілісна і мала в своєму здобутку прогресивні ідеї європейського рівня в галузі педагогіки. Серед них такі як:

- виключне і поглиблене вивчення мов на початковому етапі навчання (4 роки);
- парне викладання предметів за принципом спорідненості (польська і латинська мови) та асоціативності (італійська мова і музика);
- введення до курсу навчання окремими предметами історії, географії, права і політичної економії;
- наявність ряду надобов'язкових предметів, що розвивали здібності учнів (прообразів сучасних факультативних занять): мінералогія, бібліографія, архітектура, військово-будівництво;
- додаткові заняття верховою їздою, малюванням, фехтуванням, плаванням та ін. у вільний від занять час;
- різноманітна краєзнавча діяльність вихованців гімназії (ліцею) під керівництвом викладачів;
- світський характер викладання.

svetlaya.uk@gmail.com

Рецензент: д. пед. н., проф. Сейко Н.А.